

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М.С. ГРУШЕВСЬКОГО**

ЗІНЕВИЧ Наталія Олексіївна

УДК 94 (= 214.58 Укр)

**ЦИГАНСЬКИЙ ЕТНОС В УКРАЇНІ
(історіографія та джерела)**

**07.00.06 – Історіографія, джерелознавство
та спеціальні історичні дисципліни**

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2005

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі пам'яток духовної культури Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор,

член-кореспондент НАН України

НАУЛКО Всеволод Іванович

Інститут української археографії та джерелознавства

ім. М.С. Грушевського НАН України,

відділ пам'яток духовної культури,

провідний науковий співробітник

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор,

ПІНЧУК Юрій Анатолійович,

Інститут історії України НАН України,

відділ української історіографії, завідувач

кандидат історичних наук, доцент,

ЧЕХОВСЬКИЙ Ігор Григорович,

Чернівецький національний

університет імені Ю. Федьковича,

кафедра теології і релігієзнавства

Провідна установа: Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

кафедра архівознавства і спеціальних галузей історичної науки

Захист відбудеться “24” листопада 2005 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.228.01 Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України (01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.).

Автореферат розіслано “ 20” жовтня 2005 року

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Песчаній О.О.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Циган (ромів) в Європі налічується від 7 до 12 млн. чол. (в Україні 40 – 100 тис. чол.). На початку 2005 року низка найбільших недержавних благодійних організацій та фондів проголосили про початок Ромського десятиріччя в країнах Європи (2005 – 2015). Ініціатива ця є першою спробою в міжнародному масштабі поліпшення становища ромів та їхньої інтеграції в суспільство. Головну увагу планується приділити проблемам молоді та освіти, про що було проголошено з трибуни форуму представників міжнародних фондів та меценатів, який пройшов у Софії (Болгарія). Держави-ініціатори декади – Болгарія, Угорщина, Македонія, Сербія і Чорногорія, Словаччина, Хорватія і Чехія підписали спільну декларацію про співпрацю по подоланню етнічної дискримінації. Одним із першочергових завдань проголошено підтримку створення ромської інтелектуальної еліти, здатної відстоювати політичні, культурні і соціальні права циган в Європі.

В Україні також спостерігається підвищення уваги до циганського етносу. Зокрема 12 вересня 2003 року постановою Кабінету міністрів України № 24336 було затверджено “Програму державної підтримки соціально-духовного відродження ромів України на період до 2006 року”, одним із пріоритетних завдань інтеграції ромської громади до українського суспільства визначена розробка підручників “Історія ромів” та “Ромська мова і література”. Активізацію історичних та джерелознавчих пошуків визначає і постанова Верховної Ради України від 8 жовтня 2004 року № 2085-IV “Про відзначення Міжнародного дня Голокосту ромів”. Зокрема, в архівах різних рівнів облдержадміністраціями подано запити щодо отримання інформації про знищення ромів на теренах України у роки Другої світової війни; ініційовано збір спогадів циган, які пережили етноцид.

14 квітня 2005 року вперше в історії України відбулися комітетські слухання з ромських проблем в Комітеті Верховної Ради України з питань міграції, національних меншин і міжнаціональних відносин, в якому взяли участь як депутати так і лідери ромських громадських організацій.

Нині в Україні активно діє понад 60 ромських громадських організацій, відкрито близько тридцяти ромських недільних шкіл. Однак моніторинг роботи цих шкіл показав, що основні проблеми в їх діяльності пов’язані з відсутністю навчальних програм, підручників, але головні – відсутність фахівців (педагогів і вчених), незавершеність кодифікації мови (“романі” в Україні функціонує в кількох діалектах).

З огляду на існуючі проблеми, ми вважаємо за необхідне звернутися до історії вивчення циганського етносу в Україні та з’ясування специфіки наявної джерельної бази циганознавства, як теоретичного і практичного підґрунтя для написання підручників, монографічних праць з історії та культури ромів України, що і визначило актуальність пропонованого дисертаційного дослідження.

Сучасний етап розвитку історичної науки характеризується розширенням дослідницької проблематики. Відродження історичної пам’яті

ставити перед історичною наукою багато наукових і практичних завдань. Важлива роль у їхньому вирішенні належить історіографічним, історико-етнографічним та джерелознавчим дослідженням історії і культури етнічних спільнот, які здавна мешкають в Україні, зокрема циган (ромів).

Нині переважна більшість циган ідентифікує себе як *рома*. Тому в суспільному житті цигани вживають цей етнонім, який вважається політично коректним у багатьох європейських країнах і суспільно-політичних організаціях. В Україні, більшість населення традиційно сприймає *ромів* як циган, у той час коли частина циган не вважають себе *ромами* (наприклад, деякі групи циган Закарпаття ідентифікують себе з угорцями, а на Одещині з молдованами). Тому в дослідженні цієї етнічної спільноти ми будемо вживати більш усталену в історіографії назву “цигани”.

Циганознавство (ромознавство) – галузь народознавства, об'єктом дослідження якої є циганська етнічна спільнота. Наукові студії про циган постали в рамках романтичного напрямку, який був засадничим для народознавчих студій кінця XVIII – початку XIX ст. для німців та східних слов'ян. Останнім часом, у зв'язку зі зростанням процесів самоусвідомлення серед представників циганської інтелігенції, в світі поширюється погляд на циганознавство як на синтетичне знання про матеріальне, суспільне і духовне життя циганського етносу з давнини до сьогодення.

Використовуючи в роботі відповідні усталені терміни і концепції ми намагалися сформулювати власне ставлення до етнічного, культурологічного, лінгвістичного, історичного підходів, що існували і існують щодо обраної тематики. Активно використати творчий доробок світової циганологічної думки, зокрема таких відомих дослідників як Ф. Миклошич, М. Плохинський, О. Баранников, Н. Деметер, Л. Черенков, О. Марушиакова, В. Попов, Л. Мруз та ін.

Дотепер відсутні узагальнюючі праці вітчизняних вчених, немає комплексних досліджень з проблем історії та культури циганського етносу, складна структура якого сформувалася на основі кількох міграційних хвиль на теренах України, починаючи з XV ст. Відтворення процесу формування циганської спільноти, розгляд проблем міжетнічних стосунків, традиційної культури, передбачає звернення до наявних історіографічних традицій і виявлення магістральних проблем.

Таким чином, наукова актуальність пропонованого дисертаційного дослідження зумовлюється, на наш погляд, наступним:

- відсутністю новітніх комплексних історіографічних досліджень з історії та культури циганського етносу в Україні;
- посиленням уваги дослідників до проблем етнічної історії циган та міжетнічного спілкування, і в цьому контексті до переосмислення наявної історіографічної та джерельної бази;
- важливістю дослідження цієї теми в плані оптимізації сучасних міжетнічних взаємин.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрямок дослідження тісно пов'язаний з планом наукової роботи

Відділу пам'яток духовної культури Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України за темою: “Регіональні аспекти культури та історико-етнографічного розвитку українців: писемні джерела і пам'ятки” (номер державної реєстрації – 0101U004055).

Мета дослідження полягає в тому, щоб, на підставі комплексного історіографічного та джерелознавчого аналізу літератури та джерел з історії та культури циганського етносу в Україні з'ясувати ступінь дослідженості теми, наявні лакуни і можливі шляхи їх заповнення, окреслити значення вітчизняної традиції в становленні циганознавства. Дисертант вважав за необхідне сконцентрувати свою увагу на найважливіших аспектах досліджуваної теми, що передбачало розв'язання таких **дослідницьких завдань**:

- реконструювати загальний корпус опублікованих історико-етнографічних циганознавчих досліджень;
- переглянути з сучасних позицій основні етапи історії народознавчих інституцій, в яких здійснювались циганознавчі студії; простежити еволюцію та визначити специфіку українських циганознавчих студій в загальнонауковому контексті;
- визначити закономірності розвитку історіографії циганського етносу в контексті різних галузей знань та появи сучасних міждисциплінарних студій;
- сформулювати актуальні та дискусійні проблеми дослідження циганського етносу в Україні;
- розглянути в історіографічному аспекті основні етнічні соціально-політичні та культурні (в т.ч. мовні) тенденції, проблеми самоідентифікації циганської національної меншини в Україні, процеси етнічної маргіналізації;
- здійснити аналіз специфіки джерельної бази циганознавства в Україні, зокрема, архівних джерел з історії циган, матеріалів циганських музеїв та колекцій, статистичних джерел, періодичної преси;
- розглянути український фольклор як джерело вивчення українсько-циганських міжетнічних взаємин.

Об'єкт дослідження охоплює історіографічну та джерельну базу з історії та культури циганського етносу в Україні.

Предметом дослідження є актуальні проблеми історії та культури циганського етносу в Україні, що знайшли свій вияв в історіографії та джерелах.

Методи дослідження. Методологічними основами дисертації є принципи історизму, об'єктивності, системності. Для їх реалізації, зокрема, застосовані історико-джерелознавчий, проблемно-тематичний, порівняльний, хронологічний, традиційний описовий та кількісний методи дослідження.

У роботі використані як універсальні загальнонаукові методи, з урахуванням завдань дослідження, так і специфічні, властиві історичному пізнанню, й запозичені з інших, насамперед суміжних наук, що стали міждисциплінарними. Використання міждисциплінарності дозволило

застосувати більш широкий філософсько-світоглядний підхід до історіографічно-джерелознавчого розгляду історії та культури циганського етносу в Україні. Такий підхід посилив усвідомлення соціальної значущості проблеми та практичних завдань циганознавства, для вирішення яких необхідне застосування фактів і методів традиційних наук (зокрема, історіографії, етнології, політології, джерелознавства, культурології тощо).

Прийом перспективності дозволив визначити перспективні напрямки розвитку теми, окремі проблеми, які безпосередньо виявились в процесі роботи над історіографічним й джерельним матеріалом. Визначення загальних проблем, які тією чи іншою мірою вирішуються різними науками, часто спільними методами, на нашу думку, це та висота, з якої особливо проглядаються об'єднуючі потенції циганознавства як галузі народознавства. Вона фокусує "бачення" різних дисциплін в одній точці.

Ще один рівень міждисциплінарного процесу розгляду обраної теми ми пов'язуємо з посиленням впливу політичних процесів на гуманітарне знання, які в наш час стають стимулятором історичних досліджень, які в свою чергу стають фундаментом для певних політичних рішень та соціально-економічних прогнозів.

Історію становлення циганознавчих студій розглянуто як систему зі складовими: творчість науковців і аматорів, зв'язки з діяльністю наукових і навчальних осередків, публікації праць в періодиці тощо, що передбачало застосування системного підходу і аналізу.

Концептуальний підхід автора характеризується зверненням до джерела як до ланки інформаційних процесів періоду його джерельного існування з урахуванням наявності в ньому різних шарів інформації.

Хронологічні рамки дисертації охоплюють період від XVI ст. до початку XXI ст. Початковий рубіж пов'язаний з масовою фіксацією документами наявності циган в Україні. Історіографічний огляд охоплює період з кінця XVIII до початку XXI ст.

Територіальні межі дослідження охоплюють сучасну Україну та прилеглі регіони Російської Федерації, Польщі, Молдови.

Наукова новизна дисертації визначена тим, що вперше в українській історіографії комплексно відтворено історію становлення і розвитку циганознавчих студій в Україні, встановлено провідні тенденції та основні напрями наукової діяльності в галузі історико-етнографічних студій циганології. Значну увагу приділено корпусу вчених, які досліджували циганську проблематику, та з'ясуванню їхнього внеску в розвиток циганознавства. Окреслено також специфіку джерел з історії та культури циганського етносу в Україні.

Одночасно вперше запропоновано застосування міждисциплінарного підходу для дослідження джерельної бази циганознавства.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що її матеріали та висновки можуть бути використані при студіюванні історії вітчизняної історичної науки, і в процесі удосконалення і оптимізації міжетнічних взаємин і національно-державного будівництва в Україні. Наведені тези і

висновки можуть бути залучені при створенні узагальнюючих досліджень з конкретно-історичних, історіографічних та джерелознавчих проблем етнонаціональної історії України і при розробці лекційних курсів у навчальному процесі вузів та підготовці навчальних посібників.

Апробація результатів дисертації. Рукопис дисертації обговорено на засіданнях Відділу пам'яток духовної культури Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. Результати дослідження, основні тези та висновки викладені у наукових доповідях на Міжнародних наукових конференціях: IV міжнародному конгресі українців (Одеса, 26-29 серпня 1999), “Українська історична наука на порозі XXI століття” (Чернівці, 11-13 квітня 2000), “Українська етнологія на порозі XXI ст.” (Львів, 25-26 березня 2001), “Історія та культура Лівобережної України” (Ніжин, 25-26 жовтня 2001).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження містяться у десяти наукових статтях, розміщених у фахових збірниках і наукових часописах, збірках матеріалів міжнародних конференцій та у авторському розділі колективної монографії “Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність” (К., 2001).

Структура дисертаційного дослідження визначається системним й історично-аналітичним підходами і відповідає поставленій меті та реалізації основних завдань дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, приміток і посилань, списку використаних джерел та літератури (791 позиція) та 10 додатків. Обсяг рукопису становить 250 сторінок (з них 180 сторінок основного тексту).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено мету і коло основних завдань, які вимагають свого розв'язання на сучасному етапі, сформульовано ряд положень, що виносяться на захист, наукову новизну та практичне значення дисертації.

Перший розділ “**Стан наукової розробки теми**” складається з трьох параграфів.

Перший параграф першого розділу – “*Формування наукового інтересу до циган*” аналізує спроби “цивілізувати” і “перевиховати” циган протягом XVIII – XIX ст., які в європейському суспільстві зазнали цілковитої поразки, натомість закріпили низку, здебільшого негативних етностереотипів та цим народом. За таких умов згадки про циган мали перш за все моралізаторсько-виховні цілі, часто за рахунок спрощення та гіперболізації історичної дійсності. Географічні відкриття експедицій мандрівників, спостереження цивілізацій відмінних від європейської, сприяли формуванню наукового інтересу до самотності циган, зацікавленню питанням їхнього походження.

Другий параграф – “*Вплив ідей романтизму на циганознавчі студії*” присвячено початковому періоду розвитку циганознавства, романтичній історіографії. Цю тему студіювали у XVIII – XIX ст. С. Августіні аб Гортіс,

Дж. Браянт, Й. Рюдігер, Г. Грельман, П. Батайяр, І. Данилович. Розглянути три основні теорії: єгипетського, передньоазійського й індійського походження. Теоретичне осмислення природи циган вчені поєднували зі збиранням та публікацією мовного матеріалу.

У третьому параграфі – *“Позитивістський погляд на історію циган”* розглянуто формування традиційного наукового знання про циган в межах окремих наук, зокрема, етнографії, антропології, фольклористики та історії з переважанням об’єктивно-аналітичного підходу. З самого початку проблема набула дискусійного характеру, оскільки уявлення про циган по-різному поєднувалися з розумінням вченими історизму цього народу. Найбільш перспективними у вирішенні етногенетичних питань виявились комплексні історико-філологічні дослідження, з поєднанням методів порівняльно-історичного мовознавства і позитивістської тези дослідників “до джерел”. Мовознавчі дослідження другої половини ХІХ ст. А.Ф. Потта, Ф. Миклошича, Г.А. Асколі увінчалися підтвердженням індійської теорії походження циган та започаткували вивчення окремих діалектів романі та їх носіїв. Вперше було відзначено неоднорідність циганського етносу, значні діалектні, культурно-побутові відмінності в різних регіонах Європи і проголошено необхідність регіонального дослідження циган.

Дані антропології, яка почала бурхливо розвиватись наприкінці ХІХ століття (Ф. Ратцель, Й. Денікер, І. Коперницький), ще раз підтвердили індійську теорію походження циган.

Після 1888 р. у Лондоні почало активно діяти спеціалізоване наукове товариство Gypsy Lore Society, започаткувавши науково-організаційний напрямок циганології. Після Другої світової війни постала низка науково-дослідних осередків, спеціалізованих архівів і музейних зібрань, зокрема, в Ческі Крумлові (Чехія), Тарнові (Польща), Сорбонні (Франція), Ліверпулі (Великобританія). Циганознавчі дослідження в них провадили Є. Фіцовський, Т. Побожняк (Польща), І. Липа, Є. Давідова, Є. Хорватова (Чехословаччина), А. Граур (Румунія), К. Ердеш (Угорщина), К. Костов (Болгарія), Т. Вуканович, О. Заревич, Г. Паксон, Д. Петрович, А. Стояновський (Югославія), Ян Кохановський Ф. во де Фолет’є (Франція), Б.Г. Джіліат-Сміт, Л. Йохімсен, Х. Моде (Німеччина). Заснування таких авторитетних наукових видань, як французького часопису „Études Tsiganes”, з 1955 р. в Парижі, італійського „Lacio Drom”, який з 1965 р. видається Центром вивчення циган в Римі, англomовного „Roma”, з 1974 р. у Кандагарі (Індія), німецького „Gissener Heft für Tsiganologie” (1984 – 1986), з 1990 р. – „Tsiganologische Studien”, сприяло широкому суспільному резонансу, дозволило комплексно поглянути на циганознавчі дослідження в Європейському регіоні, та стимулювало інституційні процеси і включення окремих вчених-циганознавців у різноманітні форми комунікаційних відносин.

Протягом другої половини ХХ ст. у більшості країн Європи сформувались досить потужні наукові осередки, в яких циганознавчі студії пройшли тривалий шлях від фіксації окремих відомостей про циган, через

вузькофахові і регіональні дослідження, до комплексного погляду на проблеми історії і культури циганського етносу.

Четвертий параграф – “Сучасні наукові пошуки в циганології” дає підставу з’ясувати, що сталість циганознавчих досліджень як наукової дисципліни уможлиблюється лише тоді, коли проблематика наукових досліджень резонує з потребами суспільства: кожна культура виробляє “фільтри”, крізь які люди бачать себе та світ. Цими фільтрами протягом ХІХ – ХХ ст. була сукупність ідей, концепцій, стереотипних аналогій, що сформулювали потужну культурну систему, до якої нелегко було вписатися недержавним націям. Саме тому, сучасні пошуки в циганології сфокусовані в царині історіографічних здобутків світового циганознавства (зокрема, в роботах З. Барані, М. Бессонова, В. Гая, М. Георге, Е. Глассмана, С. Капральського, Д. Кенріка, Д. Крува, С. Кульмана, О. Марушиакової, С. Мілтона, Б. Міхалевича, Л. Мруза, Б. Мюллер-Хілл, В. Попова, І. Раду, Г. Соуліса, Л. Тарнера, А. Фрезера, М. Хубшманової, М. Ціммермана та ін.) та саморефлексії власної історичної пам’яті представниками досі нечисленної ромської інтелігенції (А. Бартош, О. Данілкин, Н. Деметер, С. Келар, Ян Кохановський, Лекса Мануш, Я. Решетников, Я. Хенкок, Л. Черенков), яка має стати підґрунтям для формування уявлень про історичну долю циганського етносу.

Другий розділ – “Історіографія циганознавчих досліджень в Україні” складається з трьох параграфів.

Історіографія вітчизняного циганознавства порівняно нечисленна. Джерелознавчий, краєзнавчий та наукознавчий аспекти історіографічної традиції дослідження циган України зачіпалися в працях В. Бобкова, У. Мусаєвої, А. Непомнящого, Л. Павленко, А. Пономарьова, Г. Скрипник, С. Филімонова, Б. Чирка, Е. Циганкової. Ще менше робіт присвячено огляду циганознавчих студій в Україні. Здебільшого, це вступні нотатки до монографій (О. Баранникова, В. Сергієвського, Є. Друца, О. Гесслера, Н. Деметер, М. Бессонова, В. Кутенкова, Д. Кроу)¹, та невеличкі нариси у різних фахових виданнях (В. Ейгорна, О. Баранникова, В. Санарова, М. Кірея, Л. Черенкова, О. Данілкина, М. Пономаренка, О. Белікова, Н. Зіневич, С. Пивоварова, М. Чучка)². Певним узагальненням став

¹ Баранников О. П. Українські цигани // Національні меншини Радянської України. – К., 1931. – Кн. 2; Сергієвський В. Вступительная статья // Германо А. Библиография о цыганах, указатель книг и статей с 1780 по 1930-е годы. – М., 1930. – С. 3–7; Гесслер О., Друц Е. Цыгане. Очерки. – М., 1990. – 333 с.; Деметер Н., Бессонов Н., Кутенков В. История цыган – новый взгляд. – М., 2000. – 336 с.; Кроу Дэвид М. Історія циган Східної Європи та Росії / Пер. з англ. В.П. Канаша, С.М. Рябчук. – К.: Мегатайт, 2003. – 376 с.

² Ейгорн В.К. К истории иноземцев в Старой Малороссии. – М., 1908. – 53 с.; Баранников А.П. Об изучении цыган СССР // Известия АН СССР. VII серия, 1929. – № 5–6. С.368–398; Санаров В.И. Проблемы историко-этнографического изучения цыган // Советская этнография. – 1971. – №3. – С. 55–60; Кирей Н.И., Сердюк А.О. Изучение цыган Европейской части России и Кавказа в дореволюционной отечественной этнографии // Археолого-этнографические исследования Северного Кавказа. Сб. науч. тр. Кубанский гос. ун-т. – Краснодар, 1984. – С. 107–131; Черенков Л.Н. Некоторые проблемы этнографического изучения цыган в СССР // Малые и дисперсные этнические группы в Европейской части СССР. Сб. ст. – М., 1985. – С. 5–15; Пономаренко М.Д. Творець радянської школи індологів // Краєзнавець Черкащини. – Черкаси, 1990. – С. 47–50; Данілкин О. Циганознавчі дослідження Білоцерківського державного краєзнавчого музею // Проблеми збереження і відродження пам’яток історії та культури. – Біла Церква, 1994. – С. 77–79; Деметер Н.Г.

історіографічно-джерелознавчий розділ в дисертації О. Белікова³.

У першому параграфі другого розділу – “Циганознавчі студії у вітчизняній науці дорадянського часу” розглядається внесок К. Буницького, В. Добровольського, Ф. Домбровського, А. Інгельштрама, П. Кеппена, М. Когалнічана, В. Кондаракі, К. Мережковського, С. Палаузова, К. Патканова, М. Святського, А. Скальковського, К. Ханацького та ін.

У вітчизняному історіографічному процесі інституалізація історико-етнографічних досліджень пов’язана з появою осередків історичної освіти та науки: факультети Львівського, Харківського, Київського університетів, Київської археографічної комісії. Зусиллями Д. Багалія в Харкові склалася школа істориків-архівістів, серед яких чільне місце належало М. Плохинському, досліднику архівів Малоросійської колегії, автору ґрунтовної роботи з історії циган в Україні⁴. Учнем “школи істориків-документалістів” В. Антоновича був І. Каманін, який опублікував змістовну розвідку про циган Правобережної України за матеріалами Київського Центрального архіву давніх актів⁵.

Розглянуто доробок західноукраїнських дослідників циган А. Прохаски (учня Ф. Миклошича), І. Коперницького, І. Франка, М. Зубрицького, В. Шухевича, Л.А. Сімігінвич-Штауфе, Д. Дана, Е. Фішера, К.А. Ромшторфера, О. Манастир-ського, В. Козарищука.

У другому параграфі – “Радянське циганознавство” йдеться про етап розвитку історіографії циган з 20-х років ХХ ст., який пов’язувався з іменами таких дослідників, як О. Баранников, Л. Берг, О. Германо, А. Ісхакова, Ф. Міщенко, Є. Рихлік, В. Філоненко.

Організаційне оформлення в рамках Всеукраїнської академії наук академічних народознавчих установ, зокрема і циганського відділу Кабінету по вивченню національних меншостей при Етнографічній Комісії ВУАН стало каталізатором циганознавчих студій в Україні. До складу Кабінету нацменів при Етнографічній комісії ВУАН було обрано 1925 р. О. Баранникова. Ця комісія і видала його фундаментальну працю “Українські цигани” (1931).

Період плідної наукової діяльності вітчизняних вчених на ниві циганознавства в довоєнний період закінчився наприкінці 20-х років, з початком розгортання масових репресій більшовицької влади проти інтелігенції. З 1929 року поряд з посиленням централізації, розпочалося

Етнографическое изучение цыган в России // Цыгане. Сб. статей. – М., 1999. – С. 7–15; Топоров В.Г. История изучения цыганского языка в России // Цыгане. Сб. статей. – М., 1999. – С. 26–36; Беліков О.В. Вивчення циган України у дореволюційній та радянській вітчизняній історіографії // Наука. Релігія. Суспільство. – 2003. – № 3. – С. 71–78; Пивоваров С., Чучко М. Цигани Буковини в світлі етнографічних досліджень другої пол. ХІХ – поч. ХХ ст. // Буковинський історико-етнографічний вісник. Вип. 3. – Чернівці, 2001. – С. 86–87.

³ Беліков О.В. Циганське населення України (ХVІ – ХХ ст.). – Автореф. – на здобуття наук. ступеня к.і.н. за спец. 07.00.01 – Історія України, Донецьк, 2003. – 20 с.

⁴ Плохинский М. Цыгане старой Малороссии (по архивным документам) // Этнографическое обозрение. – 1890. – № 4, – С. 95–117; Його ж, Иноземцы в Старой Малороссии. – Ч.1.: Греки, цыгане, грузины. – М., 1905. – 235 с.

⁵ Каманин И. Цыганские короли в Польше в ХVІІ – ХVІІІ вв. // Сб. статей и материалов по истории Юго-Западной России, издаваемый киевской Комиссией для разбора древних актов. Вып.2. – К., 1916. – С.109–128.

“поширення” інернаціоналізму та боротьба з будь-якими проявами етнічної солідарності, зокрема серед національної інтелігенції.

Повоєнного часу в Україні дослідження циган, як і інших народів, майже не проводилось, або було пов’язано з визначенням етнічного та антропологічного складу населення України (В. Наулко, В. Дяченко).

Майже до початку 90-х років праці про циган в Україні не публікувалися. Більшість радянських циганологів (переважно філологів та етнографів за фахом), працювали в Москві, Ленінграді (І. Андронікова, М. Бескровний, Т. Венцель, О. Гесслер, Є. Друц, Л. Мануш-Белугін, В. Санаров, В. Смірнова-Сеславінська, Л. Черенков) та Кишиневі (І. Анцупов, В. Зеленчук, І. Крижановська). Публікувався передусім фольклор окремих груп циган СРСР.

Тільки наприкінці 80-х рр. мали місце окремі спроби дослідників (насамперед, вихідців із циганської інтелігенції) подолати негативні стереотипи і розпочати відродження циганської культури, окреслити власне бачення історії циган. Разом з тим, реальне життя більшості циган залишалось поза увагою дослідників, замовчувалися гострі соціальні проблеми в їхній життєдіяльності.

У третьому параграфі – “*Циганознавчі студії в незалежній Україні*” розглянуті сучасні дослідження з проблем історії і сьогодення циган України⁶. Чи не вперше розглядається аспект міжетнічних відносин⁷.

У третьому розділі – “**Сучасні проблеми досліджень циганського етносу в Україні**”, що складається з чотирьох параграфів, увагу приділено теоретичним і практичним проблемам їхнього етнокультурного і етнополітичного розвитку.

У пешому параграфі цього розділу – “*Специфіка етнічного розвитку циган України*” показано, що характерною особливістю циганського етносу є те, що він перебуває і функціонує у вигляді етнічних груп. Виходячи з того, що в науковій літературі існують різні думки, щодо рівня етнічного розвитку циган, наведено історіографію цього питання. Зокрема, розглянуто трактовки циган як племінної спільності (Г. Грельман, Л. Моногарова), народності (О. Гесслер, Є. Друц), соціального прошарку, що втратив свою специфіку (С. Токарєв, Ф. Шерегі), розсіяної етнічної спільноти

---

⁶ Малик Л.П. Цигани Закарпаття: проблеми, шляхи вирішення. – Ужгород, 1991; Боньковська С. Мандрівні ковалі // Східний світ. – № 2’1995,1’1996. – С.138–145; Бартош А., Чеховський І. Цигани на дорогах Карпат // Бартош А. Цигани – гюма. Виставка експозиції Музею історії та культури циган (Тарнов, Польща). – Чернівці, 2001. – С.13–22; Данілкин О. Культура циган України: минуле і сучасність. – К., 2001. – 77 с.; Беліков О.В. Цигани України під час Другої світової війни // Наука. Релігія. Суспільство. – 2002. – №4. – С. 64–73. та ін.

⁷ Беліков О.В., Белікова Н.Ю., Туренко О.С. Стан релігійності населення і перспективи розвитку міжконфесійних та етнокультурних відносин в Україні (за даними соціологічного дослідження Донецького державного інституту штучного інтелекту. Травень 2000 р.) // Українське релігієзнавство. – 2001. – № 17. – С. 62–74; Беліков О.В. До проблеми взаємовідносин українських циган і козацтва у XVI – XIX ст. // Релігія. Суспільство. – 2002. – № 3. С. 64–72; Данілкин О. Природа взаємовідносин циганського і нециганського населення України // Матеріали до української етнології. Зб. наук. праць. – Вип. 2(5). – К., 2002. – С. 70–73; Зіневич Н. Українсько–циганські міжетнічні взаємини // Матеріали до української етнології. Зб. наук. праць. – Вип. 2(5). – К., 2002. – С. 84–88.

(А. Шевченко), міжгрупової етнічної спільноти (О. Марушиакова, В. Попов).

Відзначається, що сучасне територіальне розташування циган стало результатом різних за часом міграцій, які подекуди продовжуються і до сьогодні. Цигани прибували на терени України різними міграційними маршрутами і осідали в різні історичні періоди протягом XV – XX ст. Збереження тісних зв'язків між циганами в країнах Східної Європи відбувається завдяки їх спільній спадщині, яка сягає століть та внутрішній специфіці циганської спільноти, яка є неоднорідною і характеризується багаторівневою структурою груп.

Поділ циган на групи був обумовлений їхньою історичною долею: способом життя, часом і місцем розселення. *Руска рома*, або як вони самі себе називають *халадітка рома* є нащадками тих циган, які прибули на терени Росії в XVI – XVII ст. із Німеччини через Польщу і Литву. Вони розмовляють діалектом, який належить до балтської або північної мовної групи циганської мови (*романі*). Нині представники *руска рома* мешкають не лише в Росії та країнах Балтії, а також в Україні, Білорусі, меншою мірою в Казахстані, Киргістані, і досі підтримують шлюбні (матримоніальні) зв'язки. Так звані “українські” цигани є другою за чисельністю групою в СНД. Вони називають себе *серви (сервуря)*. Лінгвісти визначають їхній діалект як “провлашський” *романі*. Вони оселились на Лівобережній Україні в XVI – XVII ст., куди прибули із земель Валахії і Молдови. Крім України, вони мешкають в Росії (Москва, південні області Поволжя) і Казахстані. На Правобережжі України живуть *влахи (влахуря)*, які прибули із Валахії і Молдови у XVII – XVIII ст., нині мешкають також в південній Росії та на Поволжі.

Представники найбільшої балканської діалектної групи *романі* мігрували на терени України з Балканського півострова в різні історичні періоди. Насамперед це *крімітіка (крімлітіка) рома* (себе називають *крімуря* або *крімчі*). Їхнє минуле пов'язане з Кримом, однак нині більшість представників групи мешкає на півдні України та на Поволжі, Кубані, Північному Кавказі, Москві та Підмосков'ї. Деякі родини, які мешкали в кавказьких республіках та Середній Азії, на початку 90-х рр. XX ст. повернулися в Росію та Україну. *Дайфа (тайфа)* – з Балкан або Малої Азії у точно не встановлений час мігрували в Крим. Нині це найбільша циганська група в Криму, яка розмовляє *романі*. Обидві групи сповідують мусульманство. Представники балканської діалектної групи *урсарі*, які мігрували на терени Молдови і України у XVIII – XIX ст., є православними християнами.

За часів т.зв. “великої *келдерарської* інвазії” (масового переселення циган-*келдерарів*) в кінці XIX – на початку XX ст., носії нововлашського діалекту, з теренів сучасної Румунії розселилися по всьому світу, і, зокрема, переселилися в Україну. Це т.зв. *кишиньовці*, (їхня ізольова підгрупа *бріждя* мешкає на півдні України, а в Молдові споріднені *катунаря* і *чукунаря*). Ймовірно, останні представники цієї хвилі міграції прибули на українські землі з теренів Австро-Угорщини на початку XX ст. – групи

келдерара і *ловара*. Румуномовні цигани (*бесарабці*, *лінгурарі* та ін.) мешкають в Молдові та на півдні України, куди переселились з Румунії.

У карпатських регіонах України, які тривалий час входили до складу Австро-Угорщини, живуть групи *сервіка рома*, які розмовляють карпатським діалектом *романі* та *унгріка рома* (“угорські” цигани), які називають себе *румунгри* або *мадяри* (угорці). Вони розмовляють угорською мовою і сповідують католицизм. Група *плащунів* переселилася на ці терени, ймовірно з півдня України, розмовляють центральним карпатським діалектом *романі*⁸.

В останнє десятиліття з Узбекистану і Таджикистану на схід України та в Київ мігрували невеликі групи *люлі* (*мугат*), які ідентифікують себе таджиками, та, на думку вчених, ймовірно мають індійське походження.

Отже, навіть такий стислий перелік циганських груп вказує на складну, неоднорідну структуру циганського етносу в Україні, яка до того ж має власну ієрархію. Зазначається, що самосвідомість циган також багаторівнева, і може в залежності від ситуації змінювати домінанти. В зв'язку з цим розглянуто еволюцію самоназв циган та окремих діалектних груп та окреслено значення етнімів як засобу етнічного самовиразу. Полісемантичність самоназв циганських груп пов'язана з специфічною формою існування циганської етнічної спільноти, як міжгрупової етнічної спільноти та певним ступенем дії процесів асиміляції⁹, відтворює складність і неоднорідність процесів етнічного розвитку циган України.

Представники більшості циганських груп у неконфліктних ситуаціях визнають свою спорідненість. В таких випадках вони називають себе “ром” (з мови романі – “чоловік”, “людина”. Найменування, які семантично походять від слів – “людина”, “люди”, “справжні люди”, характерні для багатьох народів, що відбиває певний етноцентризм. Щодо етнічної самоназви циган, ступеня її сформованості, вчені вважають, що формування її ще незавершене, а її виокремлення тісно пов'язано із стосунками з оточуючим нециганським середовищем, як уявлення для отримання суспільного статусу, або прояв єдності серед різних осередків циганської інтелігенції.

Другий параграф – “*Етносоціальні процеси серед циган України*” – містить аналіз етнімів для визначення етнокультурного поділу праці, традиційно притаманного циганам України. Його позитивною стороною є орієнтація на один або декілька видів господарської діяльності, сприятлива для передачі професійних знань та навичок і внутрішньої консолідації групи та збереження її ідентичності. Негативною стороною групового поділу циган є небезпека духовної самоізоляції груп внаслідок одноманітної діяльності, а також потенційна небезпека міжгрупових протиріч. В сучасних умовах для циган етнокультурний поділ праці визначається процесом урбанізації та

⁸ Marushiakova E., Popov V. Ethnic Identities and Economic Strategies of the Gypsies in the Countries of the Former USSR // Orientwissenschaftliche Hefte. – Heft 9/2003. – Orientwissenschaftliches Zentrum der Martin-LutherUniversität Halle-Wittenberg, – V. 289–310.

⁹ Томова И. Основни проблеми на циганската етническа група в България // Социологически проблеми. – 1997. – №1. – С. 281–317.

кон'юнктурою ринкової економіки. Маючи недостатній освітній рівень, роми змушені орієнтуватися на професії, які не вимагають тривалої підготовки (дрібна торгівля, будівництво).

Наявність периферійної самосвідомості завжди супроводжує інтеграцію, асиміляцію чи маргіналізацію з панівним суспільством. Розгляд цих процесів особливо актуальний у зв'язку з тим, що циганський етнос у своєму етногенезі, як вже зазначалося, зупинився на стадії міжгрупової етнічної спільності і одночасно є екстериторіальним народом, дисперсно розселеним серед інших етносів, що знаходяться на більш високому ступені соціальної й етнічної еволюції¹⁰. Неадекватність між етапом розвитку, досягнутим циганами, і оточуючим їх етносоціальним середовищем визначають необхідність трансформацій у сфері державної політики. Відсутність конструктивних дій веде до поглиблення етнокультурної маргінальності – відносно стійкого етносоціального явища, що виникає внаслідок зрушень у нормативно-ціннісних системах під впливом міжкультурних контактів, соціально-політичних, техногенних та інших факторів.

У цьому контексті в третьому параграфі розглянуто *“Етнополітичний розвиток циган з початку 90-х рр. ХХ ст.”*, процес становлення ромських національно-культурних товариств і громадських організацій, вирішення проблем ромської освіти, як однієї із передумов збереження самотності циганської національної меншини України. Показано зв'язок між підвищенням освітнього рівня, збереженням мови і культури і інтеграцією в українське суспільство. Проблеми освіти циган пропонується вирішувати в контексті впровадження концепції багатокультурності.

У четвертому параграфі – *“Функціонування мови романі та її діалектів”* розглядається історія дослідження циганської мови та її діалектів (в працях В. Бескровного, В. Восканяна, М. Григор'єва, В. Добровольського, В. Зуєва, П. Істоміна (Патканова), родини Деметер, В. Топорова, В. Філоненка, Л. Черенкова), формування писемної традиції циган в СРСР (роботи О. Баранникова, О. Германо, М. Сергієвського, Т. Венцель), та сучасні проблеми функціонування романі (публікації А. Адама, О. Данілкіна, С. Єрмошкіна, Є. Навроцької, М. Козимиренка, І. Мазоре).

Четвертий розділ – **“Специфіка джерельної бази циганознавства в Україні”** – складається з п'яти параграфів.

У першому параграфі – *“Архівні джерела з історії циган”* розглянуті матеріали фондів Центрального державного історичного архіву України у Києві та Львові, Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, Державного архіву Київської області, Державного архіву Одеської області, Державного архіву Автономної Республіки Крим, Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, Наукового архіву Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології

---

¹⁰ Попов В. Переферинаното етническо самосъзнание при циганите в България // Аспекти на етнокултурната ситуація в България. Ч.2. – София, 1994. – С. 118–128.

ім. М. Рильського НАН України.

У другому параграфі – *“Циганські музеї та колекції”* простежено циганознавчий напрям роботи в останнє десятиріччя Білоцерківського, Донецького обласного, Коростенського, Самбірського краєзнавчих музеїв, Кримського етнографічного музею, Бахчисарайського історико-культурного заповідника. Проаналізовано проведення тематичних виставок, присвячених циганам в Львівському Музеї етнографії та народних промислів (2000) та Чернівецькому обласному художньому музеї (2001); відкриття циганських музеїв в Ужгороді (2000), табірному музею *“Ромська колиба”* в с. Заричеві Закарпатської обл. (2004).

У третьому параграфі – *“Статистичні джерела”* здійснено аналіз даних ревізій та переписів населення, специфіки статистичних описів стосовно циган, матеріалів соціологічних опитувань.

У четвертому параграфі – *“Періодична преса”* розглянуто матеріали періодики, особливості висвітлення циганської тематики у різних аспектах життєдіяльності і міжетнічних відносин. Проаналізовано працю М. Бессонова *“Цигани і преса”* (2003). Особливу увагу приділено публікаціям всеукраїнського ромського часопису *“Романі Яг”* (1999-2005).

Розглянуті також наявні нарративні джерела, нечисленні мемуари і збірки спогадів (В. Бамбули, О. Деметер-Чарської, І. Ром-Лебедева, В. Сліченка, Г. Цветкова).

Параграф п'ятий – *“Український фольклор як джерело вивчення українсько-циганських міжетнічних взаємин”* містить аналіз фольклорних текстів, які засвідчують вагомість українсько-циганських міжетнічних стосунків на соціально-побутовому, культурному та іншому рівнях. Глибока зацікавленість до циган з боку українців, зафіксована усною народною творчістю і стосується їхніх мовних, психологічних, моральних, антропологічних та інших особливостей, зафіксованих в етнічному стереотипі. Останній дещо спрощував сприйняття оточуючої реальності і допомагав орієнтуватись у ситуаціях міжетнічного спілкування. Стійкі стереотипи про інший народ виникають із успадкованих забобон, особистого досвіду та із *“достовірних”* розповідей очевидців. Таким чином закріплювалися як позитивний, так і негативний досвід міжетнічних контактів та емоційне ставлення до них. Формування етнічного образу циган серед українців було складовою процесу створення т.зв. *“персонажів”* своєрідної міфології, в якій фіксувались важливі сторони спілкування та взаємодії з сусідніми народами. Етнічний образ циган як своєрідна форма відображення дійсності одночасно програмував цю дійсність – заохочував або обмежував поведінкові акти українців.

Оскільки однією з передумов існування демократичного суспільства є оптимізація міжетнічних відносин, їхня гармонізація на принципах поваги та взаєморозуміння, етнічний образ людини сьогодні пов'язаний не просто з самовизначенням особи в поліетнічному середовищі, але й з загальним рівнем розвитку культури.

Висновки

Підсумовуючи результати дослідження ми можемо констатувати, що в умовах становлення демократії і громадянського суспільства в Україні, однією із багатьох складових якого є циганська етнічна спільнота, особливого значення набуває осмислення культурних передумов етнополітичного розвитку та історичного досвіду міжетнічних відносин. Циганознавчі студії як спеціальний предмет аналізу розглянуті через співставлення світової і української історіографічної традиції та особливостей джерельної бази, що дозволило одержати такі результати та висновки, **які відбивають основний зміст дисертації:**

1) Виявлено і систематизовано загальний корпус опублікованих історико-етнографічних досліджень, розкрито їхнє значення для подальших наукових пошуків.

2) Основні етапи історії народознавчих інституцій, в яких здійснювались циганознавчі студії, розглянуто як складний процес, в ході якого стимулювалася, програмувалася, координувалася і реалізувалася наукова активність окремих вчених у дослідженні циган протягом ХІХ – поч. ХХІ ст. Розгляд еволюції українських циганознавчих студій в загальнонауковому контексті, дозволив визначити їх специфіку та перспективи розвитку. Нині циганознавчі дослідження, досить розвинені в світі, набуваючи професійного рівня, мають відіграти важливу роль у формуванні етнічної самосвідомості розвитку та збереженні національно-культурної самобутності, ромів (циган) України.

3) Історіографічний огляд відтворює значну дослідницьку базу циганознавства, ґрунтовну наукову розробку широкого кола питань з етногенезу, історії та культури циган України. Разом з тим він засвідчує наявність помітних прогалин і недосконалість багатьох розробок – поза увагою дослідників залишилися окремі прошарки циганської культури і навіть періоди етнічної історії; бракує досліджень з історії циган, ґрунтовних етногенетичних досліджень окремих діалектних груп і циган України в цілому; цілісних досліджень, присвячених їхній традиційній культурі і сучасному стану.

4) Загалом, аналіз історіографії, в контексті різних галузей знань, дозволяє стверджувати, що спочатку циганознавчі студії, будучи фіксацією окремих свідчень про циган розумілися як підґрунтя наукового дослідження циганської історії, етнографії, мови. В наш час приходить усвідомлення циганознавства як комплексного знання про циганський етнос – цілісний екзистенційний феномен, унікальний етно-соціальний суб'єкт у загальному русі людської історії. Такий підхід зумовлений історичними обставинами: за відсутності державності у циган не має інститутів власної науки і освіти, тому самоусвідомлення циганською інтелігенцією можливе насамперед через рефлексію власної історії, культури, мови. Вивчення життєдіяльності циганського етносу передбачає діахронний аспект – розгляд у діалектиці минулого, сучасного і майбутнього, та синхронний в плані етнолокального й міжетнічного розвитку. Однак, на нашу думку, аби визначитися з методами і

методологією таких міждисциплінарних досліджень, необхідно враховувати диференційованість вітчизняної науки.

5) Можна стверджувати, що цигани (роми), як етнос формувалися на перетині різних систем: етнічних, соціальних, релігійних, – а нерідко й на перетині протилежних культур. Кордони між цими етнокультурними системами проходили, в тому числі на українських землях, деякі з них поділяли циганські етнічні групи на окремі частини, зокрема за релігійними та історико–культурними зонами: східнохристиянську (православну), західноримську (католицьку), мусульманську. На історико–культурні зони нашаровувалися ще й етнічні, мовні, соціальні, політичні структури, створюючи передумови для формування ієрархічності етнічної культури та локальних її осередків. Регіональність та варіативність циганської культури – одна з найхарактерніших її особливостей, як самотньої і оригінальної системи, вплетеної у загальноєвропейський етнокультурний процес.

6) Актуальні та дискусійні проблеми дослідження циган в Україні сфокусовані в соціокультурному просторі історичного буття цієї специфічної етнічної спільноти. Розглянуто основні етнічні, соціальні, політичні, культурні (насамперед, мовні) тенденції розвитку, проблеми самоідентифікації і етнічної маргіналізації циган України. Показано зв'язок між підвищенням освітнього рівня, збереженням мови і культури та інтеграцією циганської національної меншини в українське суспільство. Проблеми освіти циган пропонується вирішувати в контексті впровадження концепції багатокультурності.

7) Аналіз джерельної бази циганознавства в Україні, зокрема, архівних джерел з історії циган, матеріалів циганських музеїв та колекцій, статистичних обліків, народної творчості, періодичної преси показав, що їхня специфіка полягає в тому, що майже до останнього часу цигани не мали писемності, а отже і власних писемних джерел, які є основними в історичних дослідженнях. Крім того, в силу певних обставин, обумовлених історичним розвитком циган різних регіонів, серед них виробилося специфічне ставлення до оточуючого середовища, зокрема народів, серед яких вони жили. Можна згадати, наприклад, їхнє ставлення до статистики. І це не випадково, – багато офіційних актів, заходів згодом негативно відбивалися на життєдіяльності циган (репресії, депортації та ін.).

Основні положення і висновки дисертації викладені у публікаціях:

1. До проблеми вивчення циганського етносу (історіографічний огляд) // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т.4. – К.: Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 1999. – С. 297-320.

2. Традиційне житло циган України // Пам'ять століть. – 2000. – № 3. – С. 93-102.

3. Історіографія циганського етносу в Україні: проблеми і перспективи // Вісник Київського інституту “Слов'янський університет”. – Вип. 7, історія. – К., 2000. – С. 77-84.

4. Цигани в Україні: формування етносу і сучасний стан // Український

історичний журнал. 2001. – № 1. – С. 40-52.

5. До питання історії українських циган (серви і влахи) // Література і культура Лівобережної України. – 2001. – С. 46–49.

6. Родильна обрядовість циган України // Буковинський історико-етнографічний вісник. – Вип. 3. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – С. 30-32.

7. Циганознавчі студії академіка О.П. Баранникова // Міжнародний Науковий Конгрес “Українська історична наука на порозі ХХІ століття”. Чернівці, 16 – 18 травня 2000 р. Доповіді і повідомлення. / Українське історичне товариство, Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. Від. ред.: Л. Винар, Ю. Макар. – Чернівці: Рута, 2001. – Т.3. – С. 352-353.

8. Цигани в Україні: формування і сучасний стан // Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність / О.Б. Беренштейн, Н.О. Зіневич, В.Т. Зінич та ін.; За ред. В.І. Наулка. – К.: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2001. – С. 404-424.

9. Специфіка етнічного розвитку циган України // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 601-606.

10. Українсько-циганські міжетнічні взаємини // Матеріали до української етнології. Зб. наук. праць. – Вип. 2 (5). – К., 2002. – С. 84-88.

Анотація

Зіневич Н.О. Циганський етнос в Україні (історіографія та джерела). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06. – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. – Київ, 2005.

Дисертацію присвячено комплексному розгляду історії становлення і розвитку циганознавчих студій в Україні. Переглянуто з сучасних позицій основні етапи історії народознавчих інституцій в яких здійснювались циганознавчі студії; простежено еволюцію та визначено специфіку українських циганознавчих студій в загальнонауковому контексті, зокрема їхню джерелознавчу та етнографічна спрямованість. Здійснено історіографічний аналіз праць, присвячених актуальним і дискусійним питанням етно–соціального, суспільно–політичного та історико–культурного розвитку циган в Україні, проблемам самоідентифікації циганської національної меншини в Україні, процесам етнічної маргіналізації.

Розглянуто специфіку джерельної бази циганознавства в Україні, зокрема, архівних джерел з історії циган, матеріалів циганських музеїв та колекцій, статистичних обліків, періодичної преси. Досліджено український фольклор як джерело вивчення українсько-циганських міжетнічних взаємин.

Ключові слова: циганський етнос, історіографія, циганознавство, мова романі, джерельна база, міжетнічні взаємини

Annotation

Zinevich N. O. Gipsy ethnos in Ukraine (historiography and source studies), – Manuscript.

Dissertation for obtaining a scientific degree of the Candidate of the Sciences of History. Speciality 07.00.06. – Historiography, Source Study and Special Historical Disciplines. – M.S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2005.

Dissertation is devoted to the complex analysis in the general scientific context of the history of Gipsy studies establishment and development in Ukraine. The author has made historiography analysis of works dedicated to actual and controversial problems of ethnic, social-political and historic-cultural development of Gypsies (Romany) in Ukraine, examined the processes of self-identification and ethnic marginalization. The author has made research based on the specifics of source base of Gipsy studies in Ukraine: archive resources, Gipsy museums and collections materials, statistics backgrounds, folklore and periodicals. Ukrainian folklore has been considered a source of Ukrainian-Gipsy inter-ethnic interrelation studies. It has been denoted, that Gipsy studies research is presently at the high-level in the world and is gaining professional status, it also must play a very important in Gypsies (Romany) ethnic self-consciousness and culture forming in Ukraine.

Key words: Gipsy ethnos, historiography, Gipsy studies, source base, Romany, inter-ethnic interrelation.

Аннотация

Зиневич Н.А. Цыганский этнос в Украине (историография и источники). _Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.06 – историография, источниковедение и специальные исторические дисциплины. – Институт украинской археографии и источниковедения им. М.С. Грушевского НАН Украины. – К., 2005.

Диссертация посвящена комплексному рассмотрению истории становления и развития цыгановедческих исследований на Украине. Пересмотрены с современных позиций основные этапы истории народоведческих институций, в которых проводилось изучение цыганской тематики; прослежена эволюция и определена специфика украинских цыгановедческих студий в общенаучном контексте, в частности отмечена их традиционная источниковедческая и этнографическая направленность.

Указывается, что цыгане (ромы), как этнос формировались на стыке разных систем: этнических, социальных, религиозных, – а нередко, и на стыке различных культур. Границы между этими этнокультурными системами проходили в том числе и на украинских землях, некоторые из них делили цыганские этнические группы на части, за религиозными и

историко-культурными зонами: восточнохристианскую (православную), западноримскую (католическую), мусульманскую. На историко-культурные зоны накладывались этнические, языковые, социальные, политические структуры, создавая предпосылки для формирования локальных групп и иерархической структуры внутри этноса. Региональность и вариативность цыганской культуры – одна из наиболее характерных её особенностей, как самобытной и оригинальной системы, вплетенной в общеевропейский этнокультурный процесс.

Проведён историографический анализ работ, посвященных актуальным и дискуссионным вопросам этно-социального, общественно-политического и историко-культурного развития цыган на Украине, проблемам самоидентификации цыганского национального меньшинства, процессам этнической маргинализации. Показано связь между повышением образовательного уровня, сохранением языка и культуры и интеграцией цыган в украинское общество. Проблемы образования цыган предлагается решать в контексте внедрения концепции мультикультурности.

Рассмотрена специфика источниковой базы цыгановедения в Украине, в частности, архивных источников по истории цыган, материалов цыганских музеев и коллекций, статистических источников, периодической прессы. Исследован украинский фольклор как источник изучения украинско-цыганских межэтнических отношений.

Подчеркивается, что цыгановедческие исследования, достаточно развитые в мире, приобретая профессиональный уровень, должны сыграть важную роль в формировании этнического самосознания, развития и сохранения национально-культурной самобытности ромов (цыган) Украины.

Ключевые слова: цыганский этнос, историография, цыгановедение, язык романи, источниковая база, межэтнические отношения.

Підп. до друку 20.10.05
Формат 60x90/16. Умовн. друк. арк. 0,9. Папір офсетний.
Друк офсетний. Наклад 100 прим. Зам. № 41.

Друкарня ВО "Укрдержліспоект"
08200 м. Ірпінь, вул. Пролетарська, 22